

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Генеральна Асамблея ООН, прийнявши 60 років тому Загальну декларацію прав людини, проголосила її основним орієнтиром у забезпеченні прав та свобод людини для всіх народів і держав. Декларація не стільки закріпила права людини, скільки поставила на порядок денний їх існування, необхідність захисту, визначила завдання їх визнання й ефективного забезпечення в кожній державі.

Більшість проголошених прав і свобод, що містяться в Декларації, знайшла відбиття в Конституції України. Проголошення низки соціально-економічних, громадянських, політичних, культурних прав і свобод створило правові передумови для самореалізації особистості в Українській державі, що в той же час ще не робить їх правовою реальністю для її громадян. Насамперед, це стосується прав і свобод економічних і соціальних. Гарантовані Основним Законом права на пра-

цю, заробітну плату, охорону здоров'я, соціальне забезпечення в старості тощо залишаються поки що багато в чому декларативними, достатньо повно нереалізованими, особливо в аграрному секторі економіки країни.

Реалізація найістотніших прав людини, згідно з якими кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає належне харчування, одяг, житло, (ст. 48 Конституції), значною мірою забезпечується продукцією сільського господарства. Агропромисловий комплекс країни має пріоритетне значення у формуванні продовольчих ресурсів держави, забезпеченні потреб населення продуктами харчування й сировиною для переробної промисловості, що набуває вирішальної ролі в гарантуванні продовольчої безпеки країни, розвитку внутрішнього й зовнішнього аграрного ринку, поліпшенні матеріального добробуту й життєвого рівня жителів України.

Отже, він є основною цариною створення життєдіяльних умов не тільки для мешканців села, а й для всіх людей, незалежно в якій – матеріальній, обслуговуючій або духовній суспільній діяльності – вони знаходяться. Цим і зумовлюється висока актуальність проблеми вдосконалення аграрних відносин на нинішньому етапі розбудови незалежної, суверенної держави.

У наш час в Україні відбуваються складні соціально-економічні процеси розвитку й удосконалення ринкових відносин в усіх галузях національної економіки. Це стосується насамперед аграрного сектора, бо в ньому створюються передумови й можливості для здійснення ринкових перетворень в усіх секторах економіки, оскільки наша держава значною мірою аграрна. Але його відсталість від сучасного світового рівня не впливає на досить вагомий загальний потенціал цього сектора економіки в країні. Так, за даними Держкомстату України останній включає майже 42 млн. га сільськогосподарських угідь, причому найродючіші чорноземи знаходяться саме в нашій країні. В агропромисловому комплексі зосереджено близько 30% основних виробничих фондів, працює майже третина населення, зайнятого в народному господарстві, виробляється близько 40% валового національного про-

дукту, формується три чверті фонду споживання, питома вага у фонді продовольчих товарів становить 96%, а його продукція є однією з основних статей експорту [12, с.5, 6].

Проте, незважаючи на масштабність вітчизняного агропромислового комплексу, сільське господарство країни залишається неефективною галуззю національної економіки. Причин такого становища чимало. Основна з них полягає в тому, що здійснювана протягом 17 років незалежності аграрна реформа не завжди має достатнє наукове обґрунтування. На жаль, належної загальнодержавної програми радикального реформування аграрних відносин в Україні своєчасно не було розроблено. Це істотно позначилося на змісті, формах і методах аграрної реформи, що зумовило її спонтанний характер і як результат – низьку ефективність. З урахуванням цього, фахівці з аграрних питань розробляють фундаментальні засади наукового забезпечення цієї реформи. Важливими щодо цього є наукові дослідження таких вітчизняних учених-аграрників, як В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, В.П. Жушман, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, П.Т. Саблук, В.І. Семчик, А.М. Статівка, М.В. Шульга, В.Ю. Уркевич, В.В. Юрчишин, В.З. Янчук та ін.

Водночас значна кількість

наукових досліджень і публікацій не дозволяє вважати проблему регулювання аграрних відносин у сучасній Україні вичерпаною, тому що в нинішніх наукових доробках недостатньо повно, з нашого погляду, висвітлюються питання сутності й особливостей державного регулювання аграрних відносин, його основних форм, методів тощо.

Ринкова економіка, як і ринок, має позитивні й негативні риси. Її перевагою є те, що вона спрямована на задоволення споживчого попиту й постійно зростаючих потреб людей, забезпечення бездефіцитного розвитку всієї економіки і створення внутрішніх стимулів до високої ефективності господарської діяльності на мікрорівні. Однак існує багато проблем, які конкурентний ринок вирішити не в змозі. Це, наприклад, гарантування соціально-економічних прав кожної людини, забезпечення екологічної безпеки суспільства, розвиток фундаментальної науки, боротьба з інфляцією й монополізмом та ін.

Те, чого не вирішує ринковий механізм, залишається цариною економічної діяльності держави. Світовий досвід говорить, що так званої чистої моделі ринку, коли економічна рівновага досягається тільки дією саморегульованого цінового механізму («невидимої руки», за А. Смітом), сьогодні майже не існує, й у всіх економіч-

но розвинених країнах у тій чи іншій формі ринок поєднується з державним регулюванням економіки. Відомий економіст сучасності, лауреат Нобелівської премії П. Самуельсон вбачає економічну роль держави у виконанні нею 3-х основних функцій – забезпечення (а) ефективності економічної системи, (б) її справедливості і (в) стабільності [13, с. 129].

Щодо визначення державного регулювання економіки, то його сутність, форми, методи й обсяг неоднозначно трактуються у фаховій літературі. Це або встановлення й забезпечення державою загальних правил поведінки суб'єктів суспільних економічних відносин та їх коригування [9, с. 56], або імперативні й переважно адміністративно-правові засоби регулювання [12, с.8].

У новій «Енциклопедії сучасної України» державне регулювання визначено як комплекс заходів державних органів і місцевого самоврядування, спрямованих на виведення соціально-економічного розвитку села, умов проживання і праці сільського населення на рівень розвинених країн світу [7, с. 151]. У юридичній літературі державне регулювання аграрних відносин трактується як економічний вплив держави на виробництво, переробку й реалізацію сільськогосподарської продукції, сировини й продоволь-

ства, а також на виробничо-технічне обслуговування й матеріально-технічне забезпечення агропромислового виробництва [4, с. 21]. Доцільніше під цим поняттям, вважаємо, розуміти сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ та організацій на розвиток економічної системи для її стабілізації й пристосування до змінюваних умов, як це тлумачить «Економічна енциклопедія» [6, с. 17].

Сьогодні в Україні реалізація економічних функцій держави має деякі свої особливості. Перехід від централізовано-планових методів до функціонально-регулятивного забезпечення відтворювальних процесів в аграрному секторі економіки було започатковано ще в 1991 р. з прийняттям відповідних законодавчих актів, згідно з якими держава в особі своїх інститутів мала здійснити комплексне й послідовне вирішення 3-х взаємопов'язаних завдань: а) забезпечити процес реформування аграрних відносин і приватизацію об'єктів державної власності; б) сформувати інфраструктуру сучасного ринку; в) привести у відповідність до вимог законів ринку форми, методи й засоби регулювання означеного сектора економіки. Інакше кажучи, з проголошенням курсу на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки по-

вноваження державних органів влади зазнали принципових змін, пов'язаних з відходом від виконання організаційно-виробничих, контрольно-розпорядчих та інших невластивих їм функцій.

Слід відзначити, що різні вчені дають своє тлумачення причин необхідності державного регулювання аграрних відносин. Так, П.І. Гайдуцький пояснює цю необхідність 2-ма причинами: диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію і значним коливанням цін на останню в територіальному розрізі й у динаміці [3, с.25].

Н.І. Шиян (думку якого ми повністю поділяємо), аналізуючи дане положення, звертає увагу на наступні моменти:

1) чинники, що пояснюються природними умовами сільськогосподарського виробництва, наявністю такого особливого ресурсу, як земля, й сезонністю робіт у рослинництві. У більшості випадків вони уповільнюють кругообіг фондів, зумовлюють використання техніки у відносно короткий строк, тому тут і спостерігається така низька фондовіддача. Для аграрного виробництва характерно потенційно великий ризик і слабка привабливість інвестування;

2) чинники, що пояснюються специфічністю ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, а саме: мала еластичність зв'яз-

ку між попитом і пропозицією, тисове перевищення останньої над попитом, що вимагає формувати ринкові ціни нижчими від цін рівноваги. У цьому напрямку діє низька монополізація сільського господарства й висока – у першій і третій сферах агропромислового комплексу;

3) низький ступінь монополізації й концентрації сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими сферами економіки, чим пояснюється необхідність його підтримки й захисту товаровиробників від високомонополізованих галузей промисловості;

4) чинники, зумовлені суспільними інтересами, незамінністю виробленої сільськогосподарської продукції в життєдіяльності людини й усього суспільства. Ось чому аграрне виробництво є основою цариною забезпечення продовольчої й сировинної незалежності і значною мірою національної безпеки;

5) необхідність екологізації сільськогосподарського виробництва [15, с. 43].

Наголосимо, що сільське господарство є відносно статичною галуззю, яка повільніше інших пристосовується до змінюваних економічних і технологічних умов. Іншими словами, воно, будучи особливою галуззю економіки, не може регулюватися чисто ринковими силами попиту й пропозиції;

тут необхідне й державне регулювання.

При здійсненні сучасної аграрної реформи внаслідок послаблення державного регулювання розвитку сільського господарства й усього агропромислового комплексу порушення паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію набуло стійкої тенденції до зниження обсягів аграрного виробництва й руйнування матеріально-технічної бази галузі, погіршення фінансового становища сільськогосподарських виробників. Тільки останніми роками намітилося деяке збільшення виробництва зерна й соняшнику. Поки що не вдалося стримати процес скорочення поголів'я тварин і продукції тваринництва [11, с. 52].

Сільському господарству України було заподіяно величезних збитків під час насильницької колективізації 1929-1932 рр., штучного голодомору, непродуманої аграрної політики за часів панування командно-адміністративної системи й волюнтаристських аграрних реформ 90-х років ХХ-початку ХХІ століть. Унаслідок цього найбагатша чорноземами країна, яка, за даними ООН, може прогодувати 1 млрд. осіб, неспроможна забезпечити повної мірою власне населення [12, с. 10].

Ось чому основними поточними завданнями державного регулювання є зупинення негативних

явищ в аграрному секторі економіки й забезпечення умов нарощування виробництва сировини й продовольчих ресурсів. У зв'язку із цим на сучасному етапі проведення аграрної реформи особливо потрібне матеріально-технічне, наукове, правове, методологічне, фінансове й інформаційне її забезпечення. У цьому полягає запорука її успіху, бо альтернативи їй немає. Реформа має здійснюватися в інтересах селян і самими селянами.

Для здійснення багатоаспектних економічних функцій держава використовує певні засоби й важелі. Головні з них, що застосовуються у світовій практиці, є: (а) державне прогнозування, індикативне планування й програмування аграрного виробництва; (б) держзамовлення й держзакупки сільськогосподарської продукції, субвенції, цільова фінансова підтримка аграрного виробництва, механізм підтримки ринкових цін або доходів сільськогосподарських товаровиробників, податкові й аграрні пільги для аграрних підприємств. Через диференціацію ставок податків країна може стимулювати впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу й ефективну структурну перебудову в АПК, інноваційну діяльність. До пріоритетних завдань держави в аграрному секторі належать: упорядкування

й підтримка цін, державне регулювання земельних, зовнішньоекономічних відносин, участь у відтворенні робочої сили тощо [3, с.11].

Важливою є роль держави у формуванні правових засад розвитку економіки АПК. Із цією метою вона визначає правовий статус підприємств різних форм власності й організаційно-правових форм господарської діяльності, регламентує відносини між виробниками й споживачами сільськогосподарської продукції та ін. Спираючись на економічне законодавство, вона виконує роль арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки незаконної діяльності і вживає відповідних заходів до порушників.

Правове регулювання – це діяльність держави та її органів усіх рівнів по закріпленню обов'язкових до виконання юридичних норм (правил) поведінки економічних суб'єктів. Його предметом стосовно економіки служать відносини: (а) між державою (державними органами) й суспільством, громадянами, суб'єктами господарської діяльності; (б) «всередині» держави між її органами з приводу розподілу їх повноважень і визначення їх правового статусу; (в) між суб'єктами господарської діяльності. Держава визначає законні, так би мовити, правила гри, що впорядковують

відносини між усіма суб'єктами ринкових відносин в аграрному секторі економіки.

Аграрне законодавство – одна з провідних галузей законодавства України, сукупність правових актів, що впорядковують аграрні відносини. Основними джерелами (формами) правового регулювання аграрних відносин в Україні виступають: Конституція України й Закони України; укази й розпорядження Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради; постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [1, с.15].

Першоджерелом усієї правової системи, зокрема, галузі аграрного права, є Конституція України 1996 р. як Основний Закон держави. Згідно з її ст. 8 у країні визначається й діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти, які приймаються, мають відповідати їй. Норми законів кожної галузі повинні розглядатися крізь призму цього Основного Закону. Отже, закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють аграрні відносини, служать джерелами аграрного права, оскільки вони відповідають Конституції

України [8, с.4].

Вагоме значення в державному регулюванні аграрних відносин мають такі Закони України: «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. [10; 2005. – № 45. – Ст. 2826], «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. [10; 2004. – № 30. – Ст. 1987], «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1991 р. [2; 1992. – № 32. – Ст. 453], «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. [2; 1997. – № 39. – Ст.261] та ін.

Наші уявлення про основні пріоритети подальшого вдосконалення аграрних відносин пов'язані з напрямками сучасної аграрної реформи, як-от:

- 1) удосконалення відносин власності (володіння, користування й розпорядження) на землю та інші засоби виробництва;
- 2) удосконалення структури аграрного виробництва й розвиток нових організаційно-правових форм господарювання на селі;
- 3) реформування ціноутворення з метою досягнення паритету цін на сільськогосподарську продукцію й промислові засоби виробництва;
- 4) розв'язання соціальних проблем на селі шляхом забез-

печення соціальної спрямованості аграрних перетворень в економіці;

5) інтеграція аграрного законодавства України до європейських стандартів і міжнародні угоди й договори в аграрному секторі.

За сучасних умов суттєва державна підтримка необхідна саме селу як соціально-економічній структурі, фундаменту нації, джерелу її культури й духов-

ності. Село – це не тільки сільськогосподарське виробництво, а й шляхи, газо- й водопостачання, каналізація, зв'язок, медицина, освіта, побутове обслуговування і т.д.

Тому Україні потрібна аграрна реформа, яка забезпечить комплексний підхід до розвитку села, за якого в центрі уваги стоятиме людина, яка живе в сільській місцевості.

Список літератури: 1. Аграрне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.М. Гайворонського та В.П. Жушмана. – Х.: Право, 2003. – 240 с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа в Україні. – К.: ННУ ІАЕ, 2005. – 424 с. 4. Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України: Навч.-практ. посіб. – 3 вид., доп. та перероб. – Х.: Одісей, 2006. – 673 с. 5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст.27. 6. Економічна енциклопедія. – Т. 1. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – 818 с. 7. Енциклопедія сучасної України. – Т.1. – К.: 2001. – 824 с. 8. Конституція України: Наук.-практ. коментар. / Редкол.: В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Тодика та ін. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 808 с. 9. Могильний О. Основна суперечність трансформування аграрного сектора економіки // Економіка України. – 2003, – № 11 – С. 54-59. 10. Офіційний вісник України. 11. Ревенко М. Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 51-55. 12. Саблук П.Т. Основні напрями стратегії розвитку АПК України // Економіка АПК, 2004. – № 12. – С. 3-15. 13. Самуельсон П. Економіка: Підручник. – Львів: Світ, 1993. – 495 с. 14. Статієва А.М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні. – Х.: Право, 2007. – 208 с. 15. Шиян Н.І. Державне регулювання економіки. – Х.: ХНАУ, 2005. – 371 с.

Надійшла до редакції 30.09.2008 р.